

A II. világháború után Sopron történelmének új fejezete kezdődött. Itt nem is 1945 a határvonal, hanem 1946. Az ekkor már 600-700 éve német nyelvű és többségű város, amely egyben a zárt német nyelvterület keleti végét képezte, ekkor lényegében magyarrá lett. Állítólag már egy-két évvel később hallani lehetett olyan hangokat, hogy bezzeg amíg a német szőlőművesek itt voltak, menyivel más volt itt minden. 1946-ban Sopron több ezer lakosának: öregeknek, nőknek, gyerekeknek, férfiaknak, egyszóval teljes családoknak kellett néhány óra alatt összecsomagolniuk és elhagyniuk azt a várost, ahol őseik már több száz éve laktak. Sok esetben családokat szakítottak szét, a találkozás a később a vasfüggöny mögé zárt városban sokáig szinte lehetetlen volt.

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közélet a 16-17. században

---

133 Városi és megyei közélet a 16-17. században

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közélet a 16-17. században / Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok⁶²

Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok⁶²⁽⁶²⁾

A 15. század folyamán megszilárdult és szabályozottabbá vált a magyar uralkodók és a városok kapcsolata, ahogyan ezt az eddigi kutatás elsősorban Zsigmond és Mátyás királyok időszakával kapcsolatban kimutatta. A királyok hűséget, adót, katonai támogatást, információszerzést és rezidenciájuk háttérének biztosítását várták el a városoktól, ugyanakkor azok cserében gazdasági kiváltságokra és bíraskodási autonómiára tartottak igényt. Pénzügyi tekintetben úgy is fogalmazhatunk, hogy mind az uralkodók, mind a városok úgy igyekeztek elérni céljaikat, hogy közben ne saját, hanem a másik fél erőforrásait használják fel.

Mindebben a királynéknak igen csekély szerepük volt, leszámítva a közvetlenül uralmuk alá tartozó településekről származó jövedelmek kezelését. Ráadásul Habsburg Mária Magyarországra jövetele előtt egy emberöltőn keresztül – leszámítva II. Ulászló felesége, Candale-i Anna ittlétének szűk négy esztendejét – nem is élt királyné a magyar udvarban. Így mindaz, ami Mária és a magyar városok kapcsolatában 1521 és 1531 között lejátszódott, nem intézményesült gyakorlatra támaszkodott, hanem az ifjú királyné személyes politikai szerepvállalását tükrözte. Ennek a kapcsolatnak előadásomban csak egy részét, a nyugat-magyarországi városokhoz fűződő viszonyt szeretném megvizsgálni. A Felső-magyarországi városszövetség viszonyát az egymással versengő uralkodókhöz Németh István vizsgálta; míg a talán legizgalmasabb területet, a királynéi várospolitikát megnyilvánulását a tulajdonában lévő bányavárosokkal kapcsolatban Kenyeres István és Gyöngyössy Márton kutatásai helyezik új megvilágításba.⁶³⁽⁶³⁾ Mária és a városok kapcsolatáról csak ezek együttes ismeretében, valamint a bányavárosokra vonatkozó anyag további kutatása után alkothatunk teljes képet.

A nyugat-magyarországi városokhoz való viszony vizsgálatának azonban önállóan is van létjogosultsága: Mária életútjának kritikus szakaszai kötődnek a nyugat-magyarországi városokhoz, mindenekelőtt Pozsonyhoz. Itt lépett először magyar földre 1521 júniusában, és ide menekült a mohácsi csatavesztés hírére bő öt esztendővel később. Budát leszámítva talán itt töltötte a leghosszabb időt magyarországi tartózkodása során. Az alábbiakban is ezekhez a főbb dátumokhoz igazodva fogom a

királyné nyugati határvidéket érintő várospolitikáját áttekinteni: elsőként a Mohács előtti éveket, utána a kettős királyválasztás és Mária kormányzóságának időszakát, végül utolsó magyarországi éveit.

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közelet a 16-17. században / Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok⁶² / 134I. Mohács előtt (1521. június – 1526. augusztus)

134I. Mohács előtt (1521. június – 1526. augusztus)

Mária pozsonyi érkezése⁶⁴⁽⁶⁴⁾ volt tehát a királyné első találkozása az itt tárgyalt térséggel – ez azonban, mivel akkor csak átutazott a határvároson, valószínűleg nem ragadta meg különösebben figyelmét. Fontosabb a nyugati határvidékhez fűződő kapcsolata szempontjából, hogy magyarországi tartózkodása második évétől birtokosként is jelen volt a térségben. II. Lajos ugyanis neki adományozta az óvári uradalmat, amely Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf magtalan halála után 1517-ben a koronára szállt. Az adomány nem tartozott az eredetileg a házassági szerződésben felsorolt királynéi javakhoz, hanem később, valószínűleg 1522 folyamán jutott a királyné birtokába.⁶⁵⁽⁶⁵⁾ Az uradalomhoz nemcsak Óvár vára, hanem a Moson megyei Óvár, Nezsider, Moson, Rajka és Zurány, valamint a Sopron megyei Ruszt mezővárosa is hozzá tartozott.⁶⁶⁽⁶⁶⁾

A királyné birtoklása kezdetétől kitüntetett figyelemmel kezelte ezt az uradalmat, vezetésével kipróbált híveit bízta meg.⁶⁷⁽⁶⁷⁾ Érdeklődése nagyrészt annak köszönhető, hogy az óvári uradalom kitűnő termőterületei révén a gyakran nélkülözni kényszerülő királyi udvar egyik biztos élelemforrását jelentette. Ez tükröződik egyebek mellett az Amadé István várnagynak 1524 novemberében küldött királynéi utasításban is, amelyben Mária arra kérte „kedvelt hívét”, hogy két részletben 500 *mut* (a bécsi mértékkel számolva mintegy 507 tonna!) zabot küldjön Budára a Dunán, valamint annyi búzát, káposztát, zsírt és bort, amennyit csak tud.⁶⁸⁽⁶⁸⁾ Az uradalomhoz tartozó Féltorony (Halbturn) adott helyet ezenfelül a híres királynéi ménesnek is. Mária azonban nemcsak kihasználni akarta birtokát, hanem lehetőség szerint fejleszteni is. Ezt a törekvését mutatja egyik legérdekesebb Mohács előtti várospolitikai intézkedése, amellyel a Fertő-part napsütötte dűlőin évszázadok óta messze földön híres bort termelő Rusztot tüntette ki. 1524 júliusában „különös királynéi kegyből” kelt kiváltságlevelében arra hatalmazta fel ugyanis a mezőváros lakóit, hogy a saját termésű boraikat tartalmazó hordókat – a település nevére utalva – beléjük égetett nagy 'R' betűvel jelöljék meg.⁶⁹⁽⁶⁹⁾ A modern 'védjegy' fogalmának megfelelő jelzés alkalmazása nem volt szokatlan a középkorban sem, például posztóbálákon, kovács- és ötvöstárgyakon. A bor esetében azonban ritkaságnak számított, és nyilván a környező, gyakran gyengébb adottságú területek termésének konkurenciáját volt hivatva kiküszöbölni.⁷⁰⁽⁷⁰⁾ Jelenlegi tudomásunk szerint Mária az uradalom más mezővárosai javára nem állított ki vagy erősített meg kiváltságlevelet.⁷¹⁽⁷¹⁾

135 Arról, hogy a királyné milyen gyakran kereste fel óvári uradalmát és annak városait, nincsenek pontos adataink – hosszabb időt majd csak Mohács után töltött itt, egészen más politikai helyzetben. Azt viszont több forrásból is tudjuk, hogy az 1523 őszi rendezett diplomáciai tárgyalások alkalmából több hónapot töltött a nyugat-magyarországi térségben. Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár naplója szerint a találkozót eredetileg Pozsonyba tervezték, Ferdinánd osztrák főherceg azonban jobbnak látta Bécsújhelyre tenni az érdemi tárgyalások színhelyét.⁷²⁽⁷²⁾ Mielőtt a küldöttek ide vonultak volna, október 12. és 15. között előkonferenciát rendeztek a kiszemelt helyszínhez legközelebbi jelentős magyar városban, Sopronban.⁷³⁽⁷³⁾ Ezen férje oldalán Mária királyné is részt vett, mint ahogyan Ferdinánd is nejevel, Jagelló Annával érkezett. Ezt tanúsítja Ferdinánd főherceg,⁷⁴⁽⁷⁴⁾ illetve Ferdinánd főkincstartójának, Salamancának a levele mellett⁷⁵⁽⁷⁵⁾ a Sopron városi számadáskönyv azon tétele is,

amikor a királynéi ajtónállónak is elszámoltak fizetséget – igaz, csak negyedannyit, mit a királyné. ⁷⁶⁽⁷⁶⁾

A tárgyalások résztvevői azután egy bő hetet töltöttek Bécsújhelyen, mielőtt október 26-án Pozsonyban ismét összeültek. A megbeszélések december közepéig tartottak, a királyi pár azonban a karácsonyt és az újévet is Pozsonyban ünnepelte. Ezt támasztja alá az is, hogy Mária ebben az időszakban több levelet is küldött rokonának, Brandenburgi Albert hercegnek, közülük az utolsó 1524. január 9-i keltezéssel maradt fenn. ⁷⁷⁽⁷⁷⁾ A levelekből az is kiviláglik, hogy a királyné igencsak éber szemű megfigyelőként vett részt a tárgyalásokon, ahol egyébként a körmöci kamarai pénzverés kérdésével kapcsolatban közvetlen politikai szerepet is játszott. ⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Témánk szempontjából fontosabb azonban, hogy személyes jelenléte során kapcsolatot teremtett a két fontos határváros vezetőivel, legbefolyásosabb embereivel, akik némelyike évtizedekig meghatározta a város politikai arculatát. ⁷⁹⁽⁷⁹⁾ Tudta, hogy kinek ír, amikor 1525 áprilisában, férje korábbi parancsleveleit megerősítve közbenjárt az ügyben, hogy Paul Moritz soproni kalmár Fő téri házát csakis Boltos Mátyás királyi alharmincadosnak adják el. ⁸⁰⁽⁸⁰⁾ Míg azonban Lajos király keményen megtiltotta, hogy bárki parancsa ellenében cselekedjen, Mária asszonyként **136** azt helyezte kilátásba, hogy a kérése szerint cselekedőket „minden kegyességiünkkel és jóindulatunkkal kárpótolni fogjuk”. Hasonló szellemben járt el, és a városok ügyében a királynál való közbenjárását is megígérte, amikor 1526 januárjában illetve márciusában egy pozsonyi illetve soproni javadalmas hely betöltésénél saját jelöltjét ajánlotta a kegyúr szerepét betöltő városi tanács jóindulatába. ⁸¹⁽⁸¹⁾ Helyismeretének még nagyobb hasznát vette – amint majd látni fogjuk –, amikor Mohács után önálló diplomáciai lépéseket kellett tennie a két város irányában.

Volt azonban egy olyan, a nyugat-magyarországi térséget érintő ügy is ebben az időszakban, amelynek intézésében Mária személyesen részt vállalt, és amelynek hullámai messzire gyűrűztek, amint ez a viszonylag nagy számú fennmaradt forrásból megállapítható. Sopron borkiviteli szabadalmáról van szó. Amint a város panaszlevelei több ízben kifejtik, ⁸²⁽⁸²⁾ Sopron „régől fogva” (*ab antiquis*) rendelkezett azzal a kiváltsággal, hogy polgárai 200 dreiling (kb. 3500 hl, ⁸³⁽⁸³⁾ más források szerint 200 hordó) saját termésű bort szállíthattak Ausztria területén át Morvaország irányába. A nyugat-magyarországi borkereskedelmet az egész középkor folyamán meghatározta, hogy potenciális piacai (Cseh- és Morvaország, Szilézia, Lengyelország) a termőterületektől északra helyezkedtek el. Ezért minél délebbre feküdt egy település, annál inkább rászorult északabbi szomszédai, és legfőképpen az osztrák uralkodók jóindulatára, hogy sikerrel szembe tudjanak nézni az osztrák védővámokkal és tilalmakkal. ⁸⁴⁽⁸⁴⁾ III. Frigyes és Miksa császár megerősítette az említett szabadalom-levelet, Ferdinánd főherceg azonban 1521 júliusában a szállítható mennyiséget negyedére, azaz 50 dreilingre csökkentette, 1522-ben pedig még ezt is megszüntette. ⁸⁵⁽⁸⁵⁾ Mivel a borszállítás Sopronnak létérdeke volt, érthető, hogy minden követ igyekeztek megmozgatni előjogaik visszaszerzésére. 1522-ben, vagy legkésőbb 1523 tavaszán legalább két alkalommal intéztek leveleket mind II. Lajoshoz, mind Máriaéhoz, amelyek részben vagy egészben ezzel a kérdéssel foglalkoznak. ⁸⁶⁽⁸⁶⁾ A királyt általánosságban, mint a város urát kérték segítségnyújtásra, Mária viszont kifejezetten azért keresték meg, hogy fivére, Ferdinánd felé közvetítsen.

A királyi pár felkarolta Sopron követeinek kérését a borkivitelről. Lajos egy sajnos dátum nélküli másolatban fennmaradt levelet intézett sógorához, amelyben lényegében megismétli a soproniak beadványában felhozott érveket, különösen a várost **137**a borkereskedelem ellehetetlenítése miatt ért károkat. ⁸⁷⁽⁸⁷⁾ Ugyanezt tartalmazza 1523. május 27-én kelt levele is. ⁸⁸⁽⁸⁸⁾ Mária bátyjához egy héttel korábban írott levele ennél sokoldalúbb érvrendszerrel vonultat fel. Bár nála is szerepelnek olyan elemek, főleg az előtörténet és az azt követő tényállás ismertetésénél, amelyek szinte szó szerint követik a hozzá intézett iratok megfogalmazását, levele második felében továbblép ezen. Utal arra, hogy Sopron mindig

is hűséges volt az „osztrák uralkodóházhoz” („dem hauß Österreich”), majd megemlíti, hogy Ferdinánd alattvalóinak is nem csekély számú szőlőbirtoka fekszik a kérdéses területen, akikhez képest az ő (Mária) magyar alattvalói sokkal rosszabb feltételek mellett kereskedhetnek. Végül kiemeli, hogy a kiváltságok helyreállítása után újból fellendülhetne a kereskedelem, amely mindkét ország javát szolgálná.⁸⁹⁽⁸⁹⁾ Ezt a levelet azért tartottam fontosnak részletesebben bemutatni, mert ebben Mária önállóan gondolkodó, a helyzetet – feltehetően a városi követek meghallgatása után – több oldalról is megvilágító érett politikusként lép elé. A férje alattvalói és bátyja között felmerült ellentétben oly módon próbált közvetíteni, hogy a családi érdekeket nem feledve mégis saját országa ügyét helyezze előtérbe. Ezt a szándékát igyekezett a városok vezetése is a saját javára fordítani. A borszállítás ügyében egyébként még évekig folyt Sopron vitája Ferdinánddal,⁹⁰⁽⁹⁰⁾ aki többszöri elutasítás után végül is csak magyar királlyá választása után, 1527. január 4-én egyezett bele az eredeti mennyiség engedélyezésébe.⁹¹⁽⁹¹⁾ Nem tartom kizártnak, hogy mint annyi más magyarországi kérdésben, itt is Máriától kapott tanácsot.⁹²⁽⁹²⁾

A borszállítás ügyének felkarolása mellett a Mohács előtti időszak bemutatásánál röviden ki kell emelni azt is a soproniak kérései közül, amit Mária 1522-23-ban nem támogatott: a zsidók kiűzését. Habár a város ismételt, bár nem feltétlenül megalapozott panaszokkal ostromolta a királyi párt a zsidók soproni jelenlétével és tevékenységével kapcsolatban,⁹³⁽⁹³⁾ Lajos mindannyiszor elutasította a kiűzésre vonatkozó kérelmeket,⁹⁴⁽⁹⁴⁾ Mária pedig a fennmaradt forrásokból ítéltetően nem méltatta figyelemre azokat. Mohács után már nem volt lehetősége ennek a politikának a folytatására.

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közélet a 16-17. században / Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok⁶² / II A mohácsi csatavesztéstől Mária kormányzóságának végéig (1526. szeptember – 1527. augusztus)

II A mohácsi csatavesztéstől Mária kormányzóságának végéig (1526. szeptember – 1527. augusztus)

A városok és Mária közötti kapcsolattartás legintenzívebb időszakát a mohácsi csatavesztés utáni esztendő jelentette, amikor az özvegy királyné néhány rövid diplomáciai találkozót leszámítva 1527 júliusának végéig Pozsonyban tartózkodott. A városi számadáskönyvek különösen a Mária Budáról történt menekülése utáni hónapokról tartalmaznak **138**számos adatot.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ Ezek szerint Pozsony szeptember 1-jén (vagy 2-án) kiküldött a város felé tartó királyné elé egy kamaraszolgát (Kammerknecht), hogy őt üdvözölje és a város hűségéről biztosítsa.⁹⁶⁽⁹⁶⁾ Az özvegy feltehetően szeptember 3-án érkezett meg a Dunaparti határvárosba. Az első tétel, amely arról tanúskodik, hogy a város élelmiszert adományozott Mária és maradék udvartartása számára, szeptember 4-én kelt, és különböző halfajták, 200 zsemle és 1 dreiling bor juttatását örökíti meg, városi szinten jelentős összeg: 7 font 3 solidus 6 dénár értékben.⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Ettől kezdve 1527 tavaszáig havonta egy vagy két alkalommal kapott az özvegy királyné konyhája halat a pozsonyiak jóvoltából.⁹⁸⁽⁹⁸⁾ Rajta kívül Pozsony szintén hallal, továbbá esetenként zsemlével és borral ajándékozta meg a királynéhez csatlakozó egyházi és világi főméltóságokat. A megvendégelték névsorából szinte egy teljes Habsburg-párti „válságkormány” összeállítható. (Ld. a mellékletben közölt táblázatot.)⁹⁹⁽⁹⁹⁾ Báróknál illetve főpapoknál alacsonyabb rangúakat viszont csak kivételesen vendégelt meg: 1526 végéig három alkalommal Sopron, egyszer pedig Fehérvár küldötteit érte ez a megtiszteltetés.¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾ Figyelemre méltó, hogy az adomány mindig egyes, tételesen is felsorolt halfajtákból (főleg pontyból, csukából és márnából) állt, míg például saját követeinek vagy munkásainak élelmezésénél a kamarás szinte kizárólag sertés-, marha- és baromfihúsról számolt el. Ez a különbség az udvarnak és főuraknak tett adományok gyakorlati haszna

mellett azok reprezentatív jellegét is kiemeli.

Pozsonyt egyébként még a hadba vonuló Lajos király ajánlotta Oláh Miklóssal küldött üzenetében Máriának mint menedékhelyet arra az esetre, ha elveszítenék a csatát.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾ Mária néhány napig még titkon reménykedhetett, hogy férje is ide próbál menekülni. A város mindenesetre szinte magától értetődően fogadta az udvar megjelenését: évszázadok óta berendezkedett arra, hogy uralkodói mellékrezidenciaként szolgáljon. Csúcstalálkozóknak, diplomáciai tárgyalásoknak is gyakori és minden fél által elfogadott színhelye volt, amint azt az 1523. év utolsó hónapjainál láttuk. Az egymást váltó városatyák tisztában voltak a vendégek élmezésének kötelezettségével – a 15. század elejétől maradtak fenn ilyen tartalmú számadások¹⁰²⁽¹⁰²⁾ – és azzal is, hogy ez a befektetés többnyire megtérült a magas rangú vendégek jelenléte révén felpezsdülő városi gazdaság számára.

A város topográfiája is a vár és a polgári település összetartozására épült. Mária azonban nem a várban szállt meg, mert azt, mint ismeretes, Bornemissza János várnagy a törvényes királyválasztás megtörténteig nem volt hajlandó senkinek átadni. Ehelyett a város a Fő tér egyik házában biztosított számára lakóhelyet. Az épület bizonyára ¹³⁹hagyott kívánni valókat maga után, különösen a budai palotához szokott királyné számára. A városnak az imént idézett számadáskönyvek tanúsága szerint elsősorban a konyhát kellett több alkalommal is kijavíttatnia.¹⁰³⁽¹⁰³⁾ Valószínűleg nem állt távol a valóságtól Ferdinánd főhercegnek bátyjához, V. Károlyhoz 1526. szeptember 22-én írott levele, amely szerint a királyné Pozsonyban tartózkodik, „igen elhagyatottan és kényelmetlenül/vigasztalanul” (*bien desolée et desconfortée*).¹⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾

Az özvegy királynénak azonban nem sok ideje maradt, hogy saját és környezete nyomorúságán keseregjen: a magyar királyságot kellett családjá számára megtartania. Ebben pedig a főurak megnyerésén kívül az ideiglenes székhelyül szolgáló város és közvetlen környezete hűségének biztosítása volt a legfontosabb.¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾ Ferdinánd több levelében is felajánlotta neki, ha Pozsonyban nem érzi magát biztonságban, válasszon más lakóhelyet bárhol az örökös tartományokban.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾ Mária azonban tisztában volt vele, ha elhagyja az országot, nemcsak személyes hitelét veszíti el, hanem a magyarországi politikával való gyakorlati kapcsolatát és mozgásterét is – így a nehézségek ellenére Pozsonyban maradt, sőt ebbe a városba mint legbiztosabb támaszpontjára hívta össze végül azt az országgyűlést is, amely 1526. december 17-án Ferdinándot királlyá választotta.¹⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾

Itt rövidesen szembe kellett néznie a nagypolitika kihívásai mellett a városok követeléseivel is, köztük egy olyanal, amelyről három évvel korábban nem óhajtott tudomást venni: a zsidók kiűzésével. Ezt a kérdést, elsősorban Sopron vonatkozásában, ahonnan igen gazdag dokumentum-anyag maradt fenn, felekezeti- és helytörténeti nézőpontból a kutatás kitüntetett figyelme övezte.¹⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾ Ez egyúttal felment minket az események időrendjének részletes ismertetése alól is. Ahhoz azonban, hogy túllépjünk ezeken a szempontokon, Mária közismert döntését, a kiűzésbe való beleegyezést, amelyre Sopron esetében 1526. szeptember 10-én,¹⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾ míg Pozsonyban csaknem egy hónappal később, október 9-én¹¹⁰⁽¹¹⁰⁾ került sor, tágabb összefüggésekbe kell helyezni. Ilyenként kínálkozik az összehasonlítás egy térben és időben is viszonylag közeli eseménysorozattal: a zsidók 1496-97-es stájerországi és karintiai kiűzésével.¹¹¹⁽¹¹¹⁾ Milyen hasonlóságok ¹⁴⁰és különbségek figyelhetők meg a helyi lakosságnak a zsidókhöz kapcsolódó követeléseiben, és a két érintett uralkodó: Mária, illetve nagyapja, I. Miksa császár ezekre tett válaszlépéseiben? A kérdésfelvetést indokolja egyebek mellett, hogy Mária a családi hagyományból hallhatott is ezekről az intézkedésekről, sőt a stájer események utójátékának számító, 1515-ben végrehajtott krajnai kiűzés idején már maga is a középeurópai térségben tartózkodott. Az érintett magyar városok, elsősorban Sopron számára szintén ismerős lehetett a stájer példa, mert ugyanakkor került sor az akkor közigazgatásilag ehhez a tartományhoz sorolt közeli Bécsújhely és Neunkirchen zsidó lakosságának eltávolítására is, sőt az előbbi helyről elüldözöttek egy része

ideiglenesen éppen Sopronban telepedett meg.¹¹²⁽¹¹²⁾

Feltétlenül hasonlóságként említendő a kiűzés előtt mindkét helyen eluralkodó általános zsidóellenes hangulat. A 15. század folyamán ez a Németrómai Birodalom egészére jellemző volt, és csak a 16. század második-harmadik évtizedére hagyott némileg alább.¹¹³⁽¹¹³⁾ Magyarország nyugati határszélén viszont éppen ekkor, az 1510-es és '20-as években növekedett meg a zsidókkal kapcsolatos panaszok száma.¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾ Közös vonás az is, hogy ezek a panaszok – a korábbi és későbbi rituális természetű vádakkal (ostyagyalázás, gyermekgyilkosság és hasonló) szemben – alapvetően gazdasági jellegűek voltak. Főleg a zsidók által szedett magas kamatokat, kereskedelmi konkurenciájukat és a városi terhek alóli kibújásukat hányták a szemükre.¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ (Ez utóbbi vád hangoztatói elfeledkeztek arról, hogy a zsidók mint kamaraszolgák eleve nem az adott városoknak, hanem közvetlenül az uralkodónak tartoztak adófizetéssel.)¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾

A zsidó lakosság eltávolításának kérdése mindkét alkalommal pénzügyi és politikai szempontból kényes helyzetben, uralkodó-váltáshoz kapcsolódva merült fel. A III. Frigyes halála után frissen trónra lépett Miksa számára a válságot a stájer határok mentén egyre gyakrabban ismétlődő török támadások és a Mátyás halála után folytatott harcok évek óta kifizetetlen zsoldosainak követelései jelentették. Ezek rendezésére, és a katonaság további fenntartására szüksége volt a stájer és karintiai rendek rendkívüli pénzügyi támogatására, amit a legkisebb áldozat árán úgy tudott megszerezni, hogy beleegyezett a rendek régóta hangoztatott igényébe, a zsidók kiűzésébe. Még inkább válságos volt, mint tudjuk, Mária helyzete, akinek férje és országa fővárosa elvesztése után kellett a nyugati határszélén biztos hátszögöt kialakítania, elsősorban a szabad királyi városok hűségének biztosítása révén.

Szintén hasonló momentum volt, hogy amikor az uralkodók a körülmények hatására rákényszerültek a beleegyezésre, elsősorban gazdasági ügynek tekintették a zsidók **141**kiűzését. Hozzájárulásuk legfőbb feltételeként azt követelték meg, hogy a kiűzést kezdeményező rendek, illetve városok gondoskodjanak a zsidók eltávoztása révén kieső bevételek, elsősorban az éves zsidóadó pótlásáról. Stájerország esetében ez több évig tartó alkudozás után a teljes lakosság megadóztatását jelentette, az egyházi vagyonokat is beleértve. Miksa három részletben összesen 38.000 rajnai forintot követelt a rendektől. Magyarországon az érintett városoknak kellett az elmaradt zsidóadót megfizetniük,¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾ amelynek teljesítésére az uralkodónak még évek múltán is szigorú parancslevelekben kellett a városok vezetését figyelmeztetnie. Talán a pénzügyi kompenzálás igényét illetően hatott a leginkább a stájer példa, bár a magyar városokban jóval kisebb, évi néhány száz aranyforintos összegről volt szó.

A két szóban forgó uralkodó a gazdasági méltányosság szempontját a zsidókkal kapcsolatban is igyekezett érvényesíteni. Az osztrák tartományokban Miksa rendelete intézkedett részletekbe menően a zsidók kártalanításáról, a nekik szóló tartozások és bizonyos esetben a kamatok megfizetéséről. A városok előzetes várakozásával szemben a zsidó házak eladásából befolyó összegeket is hiánytalanul meg kellett kapniuk a korábbi tulajdonosoknak. Mária intézkedései – bár Sopron és Pozsony is a házak lefoglalásával és a zsidókönnyvek visszatartásával kész helyzet elé igyekezett a királynét állítani és további intézkedéseitől legszívesebben eltekintettek volna – szintén ugyanezeket az elveket követték. Habár a válsághelyzet miatt bizonyos rendelkezései a zsidók visszatérésének esetleges engedélyezését vagy a kamatok visszafizetését illetően következtelenek voltak, a vagyoni kárpótlás alapelveihez mindvégig ragaszkodott.

A hasonlóságok mellett legalább ilyen tanulságosak a különbségek is. Az fő eltérés az volt, hogy az osztrák tartományokban a kiűzés nem egyes városok ügye volt, hanem a rendek egységes követelése, és mint ilyent, a rendszeresen üléselő rendi gyűlésen tárgyalták meg. Így több évig (1494-től 96-ig) eltarthatott a feltételek megtárgyalása, a rendelet előkészítése és végleges formába öntése, amelynek eredményeképp először előszerződés készült, majd egy ünnepélyes uralkodói oklevél kibocsátására

került sor. Magyarországon mindez egészen másképp történt. A városok követői külön-külön járultak a királyné elé, és panaszait is egyénileg adták elő. Még a közeli és más ügyekben szoros kapcsolatot tartó Sopron és Pozsony sem lépett fel közösen, csak utólag hivatkoztak kölcsönösen a másik városban történt eseményekre. A térség harmadik szabad királyi városában, Nagyszombatban pedig ekkor még a lakosság panaszai ellenére¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾ helyben maradtak a zsidók. Kiűzésükre csak 13 évvel később, 1539-ben került sor, igaz, hogy akkor jóval keményebb, egy bizonyíthatatlan rituális gyilkosságot is magukban foglaló vádak után.¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾

Szintén nem volt idő és alkalom a soproni és pozsonyi kiűzés feltételeinek előzetes megtárgyalására és tervszerű végrehajtására. A királyné ezügyben kiadott iratait mindennek nevezhetjük, csak ünnepélyes rendeleteknek nem. Mindezen okokból 142a magyarországi események egyfajta „szürke zónában” játszódtak,¹²⁰⁽¹²⁰⁾ amely még a szenvedő fél: a zsidóság számára is némi reményt adott, hogy előbb-utóbb visszatérhetnek korábbi otthonaikba. A városok számára pedig az a körülmény, hogy Mária *ad hoc* döntésére voltak utalva, sokkal erősebb kötöttséget, sőt elkötelezettséget jelentett a királyné és a környezetében levő befolyásos tanácsadók személye felé,¹²¹⁽¹²¹⁾ mint azt a városok vezetésének hangadó elemei az első kérelmek benyújtásakor feltételezték volna. Ez a függőség nagyban hozzájárult a szóban forgó városok Habsburg-párti elkötelezettségéhez, Máriával pedig azután is szükségessé tette a kapcsolatok fenntartását, hogy ő lemondott a helytartói megbízatásról.

Szapolyai János térdnyerése és 1526 novemberi megkoronázása után Máriának a határszél katonai biztosításában is részt kellett vállalnia. Először is meg kellett győznie Ferdinándot, hogy zsoldoscsapatok toborzására és Magyarországra küldésére van szükség, utána pedig a katonaság jelenlétét kellett a városokkal elfogadtatnia. A helyzet veszélyességét idejekorán átlátta: már 1526. szeptember 7-én az öt Pozsonyban felkereső soproni követeknek átadott levelében megírta, hogy hamarosan gyalogosokat fog küldeni a városba, és jelezte, hogy Ferdinándtól ágyúkat és puskaport is kért Sopron számára.¹²²⁽¹²²⁾ A 300, majd további 500 gyalogos kiküldésére végül is Sopronban és Pozsonyban is november első felében, a Szapolyai által Fehérvárra összehívott országgyűléssel egyidőben került sor, amikor a Mária által természetesen csak „János vajdá”-nak titulált király küldöttet is menesztett a nyugati határszél városaiiba.¹²³⁽¹²³⁾ Itt kell megjegyezni, hogy Szapolyai a régió harmadik szabad királyi városa, Nagyszombat megszerzésére sokkal intenzívebb diplomáciai és katonai tevékenységet fejtett ki, míg ez a település úgy tűnik, hogy kívül esett Mária fő érdeklődési területén.¹²⁴⁽¹²⁴⁾

Szeptemberi és novemberi leveleiben és minden más katonai intézkedésben Mária természetesen a városok védelmének szempontját hangsúlyozta. Igyekezett úgy beállítani a helyzetet, mintha mindenekelőtt az érintett városok kérésének és jogos igényének tenne eleget azzal, hogy katonaságot helyez el a központjukban – holott például Sopron igencsak vonakodott azokat falain belülre ereszteni.¹²⁵⁽¹²⁵⁾ Az idegen fegyveresek jelenlétéből a városnak később is kára származott, mivel a soproni 143kereskedőket a környező vámhelyeken nem tekintették többet Magyarországhoz tartozóknak, sőt kétszeres vámot szedtek tőlük.¹²⁶⁽¹²⁶⁾

Mária a katonai jelenlét elfogadását is próbálta segíteni egyéb kedvezmények – például a zsidó házak áron aluli megvásárlásának lehetővé tétele – által is. Nem lehet véletlen, hogy például a Sopronból elűzött zsidók házainak becsértékét, amely lényegesen alatta maradt a forgalmi értéküknek, két nappal a katonaság küldéséről szóló levél kihirdetése után állapították meg.¹²⁷⁽¹²⁷⁾ A katonai jelenlét és a zsidókérdés összekapcsolását világosan mutatja, hogy Mária 1527 februárjában, már kinevezett helytartóként Ernst Fürst kismartoni és Matheus Teufel fraknoi kapitányok mellett Caspar Ritschanert, a Sopronban állomásozó gyalogság parancsnokát nevezte ki a Sopron és az elűzött zsidók közötti per ítélőbíráinak.¹²⁸⁽¹²⁸⁾

Ily módon Mária katonai szempontból is kulcsszerepet játszott abban, hogy a határszél fő erősségeinek számító Sopron és Pozsony mindvégig I. Ferdinánd hűségén maradt. Ezt fejezi ki szimbolikusan is az a levél, amelyben Ferdinánd arra utasította Pozsony vezetését, hogy még mielőtt ő személyesen seregei élén Magyarországra érkezik, Mária királyné és Báthory István nádor kezébe tegyék le hűségesküjüket.¹²⁹⁽¹²⁹⁾

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közélet a 16-17. században / Szende Katalin: Habsburg Mária és a nyugat-magyarországi városok62 / III. Mária utolsó magyarországi évei (1527. augusztus – 1531. január)

III. Mária utolsó magyarországi évei (1527. augusztus – 1531. január)

1527 közepe után a kapcsolatok intenzitása csökkent, a királyné egyre kevesebb időt töltött a határszéli városokban. Ha Magyarországon tartózkodott, többnyire óvári uradalmának székhelyén, ritkábban Nezsiderben¹³⁰⁽¹³⁰⁾ szállt meg. Pozsonyba csak vendégként érkezett néhány alkalommal, mint például 1527 októberében Anna királyné társaságában, amikor Ferdinánd koronázására utaztak.¹³¹⁽¹³¹⁾ Sopronban megbízottai, köztük titkára, Oláh Miklós és Wilhelm Reichenpach képviselték, akiket a pozsonyiak küldöttei is többször felkerestek,¹³²⁽¹³²⁾ mint ahogy Óvárra is többször ment a pozsonyi bíróból, egy tanácsosból és a jegyzőből álló városi küldöttség. Esetenként pozsonyi futárok továbbították ugyanoda Brandenburgi Kázmér örgróf leveleit is.¹³³⁽¹³³⁾

Ebből az időszakból adataink egy része a királynénak zálogba adott harmincadhivatalok irányítására vonatkozik. Mária zálogjoga végső soron az összes nyugat-magyarországi harmincad-helyet érintette, így a sopronit is, amely a pozsonyi főharmincad-helynek ¹⁴⁴volt alárendelve.¹³⁴⁽¹³⁴⁾ Mária levelei tanúsítják, hogy a királyné kitüntetett figyelmet szentelt a jövedelmek beszedési módjának és a beszedést irányító hivatalnokainak, sőt azok özvegyeinek is.¹³⁵⁽¹³⁵⁾ Ezek közül talán a legjelentősebb személy a Pozsonyban lakó Martin Klee soproni és nezsideri harmincados volt, aki II. Lajos hírhedt pénzügyi tanácsadójának, Szerencsés Imrének az özvegyét, Held Annát vette feleségül.¹³⁶⁽¹³⁶⁾ A királyné ingatlanokat is adományozott a Fertő-parti mezővárosokban korábbi hivatalnokainak és bizalmasainak, pl. Jakob von Stampnak Nyulason két udvarházat adott, Wolfgang Hiller pozsonyi harmincados pedig Nezsideren kapott egy birtokot.¹³⁷⁽¹³⁷⁾

A másik fő közös témát a zsidók kiűzéséhez kapcsolódó további tárgyalások és vizsgálatok jelentették. Mint fentebb láttuk, a városok jogilag nem kellőképpen tisztázott körülmények között szereztek meg Mária hozzájárulását, ezért a kérdés végleges lezárulásáig őt tekintették viszonyítási pontnak. Így fordulhatott elő, hogy nemcsak Óvárrott és Linzben keresték meg alkalmanként, hogy járjon közbe Ferdinándnál a kiűzés további szavatolása ügyében,¹³⁸⁽¹³⁸⁾ hanem Pozsony 1533-ban még Brüsszelbe is elküldte követeit, hogy ajánlólevelet kérjenek a királyhoz a kiűzés megerősítésére.¹³⁹⁽¹³⁹⁾ Mária ugyan a tudomása szerint a városnál levő iratok és Thurzó Elek kancellár személyes ismereteinek fényében fölöslegesnek tartotta újabb okirat kiállítását, de azért mégis fogalmazott egy rövid ajánlást. Hogy a királyné tekintélyét távolról is milyen hathatósan tartották, megmutatkozik abban, hogy az ajánlást kérő levél és az ajánlás másolata Nagyszombat város levéltárában is fennmaradt.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy Máriaéknak a városokkal kapcsolatos intézkedéseit szorongatott helyzetben, több oldali nyomás hatása alatt kellett megtennie. Az egyik nyomást gyakorló fél éppen a városok vezetése volt. Mindezek ellenére Mária önállóan gondolkodó politikusként járt el. Helytartóságának időszakában a gyors döntésektől sem riadt vissza, utána viszont inkább hívei és saját maga anyagi biztonságát tartotta szem előtt. Bár a Mohács utáni évek szerepvállalása kifejezetten terhes volt a királyné számára, a városokkal kapcsolatban ekkor megszerzett tapasztalatainak jó

hasznát vehette később, a jóval urbanizáltabb Németalföld irányításával eltöltött évtizedek során. Ottani várospolitikájának elemzése és a magyarországi előzményekkel való összehasonlítása tovább finomíthatja a királyné politikusi portréját és a városok, mint pragmatikus autonóm szervezetek érdekérvényesítő törekvéseiről alkotott képünket is.

145 dátum	datum feloldás	kedvezményezett	adomány	érték (tal./sol./den.)	lapszám
sambstag nach Egidy	1526.09.0	Brandenburgi György örgróf	hal, zsemle, bor	3 t. 2 s. 12 d.	p. 66
erichtag nach Egidy	1526.09.0	Mária királyné	hal, zsemle, bor	7 t. 3 s. 6 d.	p. 66
mitwoch darnach	1526.09.0	Thurzó Elek	hal	1 t. 5 s. 6 d.	p. 66
phintztag nach Egidy	1526.09.0	Niklas Graf von Salm; regens von Wien	hal, bor	2 t. 5 s. 12 d.	p. 67
freitag nach Egidy	1526.09.0	veszprémi püspök [Szalaházy Tamás]	hal, zsemle, bor	2 t. 7 s. 18 d.	p. 67
freitag nach Egidy	1526.09.0	soproniak	bor, halétel	6 s. 6 d.	p. 67
sambstag nach exalt. crucis	1526.09.1	Mária királyné	hal	3 t. 20 d.	p. 67
montag vor Michaelis	1526.09.2	Gross graf [Báthory István]	hal, zsemle	3 s.	p. 68
freitag vor Michaelis	1526.09.2	Mária királyné; Kancellár [Brodarics István]; Oláh Miklós titkár	hal	város által felvásárolt mennyiség	p. 68
mitwoch nach Francisci	1526.10.1	Pock királynéi udvar-mester	hal	1 t. 4 s.	p. 68
sambstag darnach	1526.10.1	soproniak	halétel, bor	1 t.	p. 68
freitag vor Simon und Jude	1526.10.2	Mária királyné	halétel	3t. 1 s. 12 d.	p. 69
sambstag vor Simon und Jude	1526.10.2	Batthyány Ferenc	halétel	1 t. 2 s. 15 d.	p. 69
sambstag nach omn. sanctorum	1526.11.0	graf Cristoff	hal	2 t. 7 s. 24 d.	p. 69

145 dátum	datum feloldás	kedvezményezett	adomány	érték (tal./sol./den.)	lapszám
sonntag darnach	1526.11.0	fehérváriak	hal, bor	1 t. 24 d.	p. 69
montag nach omn. sanctorum	1526.11.0	Mária királyné	hal	6 s. 12 d.	p. 69
freitag vor Katherine	1526.11.2	des konigs man	hal, bor	1 t.	p. 70
am tag Andree	1526.11.3	soproniak	hal, bor	1 t. 1 s. 20 d.	p. 70
abent concepc. Marie	1526.12.0	Mária királyné	hal	2 t. 6 s. 10 d.	p. 70
abent concepc. Marie	1526.12.0	Leonhart Hauser főkapitány	hal	1 t. 1 s. 10 d.	p. 70
mantag nach trium regum	1527.01.0	Mária királyné	hal, zsemle	4 t. 20 d.	p. 70
erichtag darnach	1527.01.0	Laibachi püspök [Christoph Rauber]	hal, zsemle	3 t. 3 s. 10 d.	p. 71
freitag nach Erhardi	1527.01.1	Gross grafín [Báthory Istvánné]	hal, zsemle	5 t. 1 s. 20 d.	p. 71
freitag nach Dorothee	1527.02.0	Mária királyné	hal	1 t. 7 s.	p. 71
montag darnach	1527.02.1	Daróczy Miklós	hal, bor	7 s. 10 d.	p. 71
erichtag nach Judica	1527.04.0	Pozsonyi prépost	hal, bor	2 t. 3 s. 16 d.	p. 71
erichtag nach Judica	1527.04.0	Mária királyné	hal	3 t. 3 s. 10 d.	p. 72
Antlas tag	1527.04.1	Gross graf [Báthory István]	hal	1 t. 4 s. 8 d.	p. 72
Antlas tag	1527.04.1	veszprémi püspök [Szalaházy Tamás]	hal	1 t. 4 s. 12 den	p. 72
Karfreitag	1527.04.1	laibachi püspök [Christoph Rauber]	hal	2 t. 4 s. 6 d.	p. 72

1. melléklet. Politikusok és városi küldöttségek megvendéglése Pozsony város költségén, 1526. szeptember – 1527. április. Forrás: Pozsony város számadáskönyvei, 1526/1527. Archiv Mesta Bratislavy, vol. 77. = MOL DF 277133

2006. LX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 133Városi és megyei közélet a 16-17. században /